

رهنگدانهوهی په یوه نډییه کانی نیوان مروّف و ئازهل له شیعری کوردیدا

بهشی زمانی کوردی، فاکه لتی په روه رده، زانکۆی کۆیه، کۆیه، ههریمی کوردستان، عیراق.

جهلال نه نهر سه عید

Jalal.anwer@koyauniversity.org

ئیمهیل:

پوخته:

هه ره له سه ره تای په یادابوون و ده رکه و تنییه وه له سه ره زهوی، مروّف له لایه ک ههستی به نامۆی کردووه چونکه له و سروشت و رووبه ره فراوانه ی تیدا ژیاوه ئاشنای ههچ شتیک نه بووه، له لایه کی دیکه شه وه ههستی به ترس و دلاره وکی کردووه چونکه سلّی له هه موو گیاندرایکی غهیری خۆی کردووه ته وه. به لام ورده ورده ئاشنایه تیی له گه ل سروشت و ژینگه ی خۆیدا په یادکردووه و هه ولیداوه سه ره تا خۆی له گه لیاندا بگونجیتیت و دواتر به سه ریاندا زال بیت و له خزمه تی خۆیدا به کاریان بهییت. به تایبه تیش ئازهلان که له دوا ی مروّفه وه ریزبه ندی دووه می له پیکهاته کانی بووندا دیت. هه لبه ت ئه م خۆگونجانندن و زالبوونه ش له شه و و روژیکدا روو نادات، به لکو به چه ندین قوناغ و ماوه ی زه مه نی و له چه ندین شیوه ی په یوه نډیدا خۆی بینیه ته وه تا کو گه یشتوو به ئه مرۆ. ئه م توپژینه وه یه، هه ولی ئه وه ده دات که به پی ریزبه ندی ئه و جوړی په یوه نډیانه ده ستنیشان بکات و چۆنیه تیی رهنگدانه وه و مه زانندیان له شیعری کوردیدا بخاته روو، که نیشاندهری دنیا بییی و تیگه یشتنی مروّف و شاعیری کورده له ئازهلان.

توپژینه وه که به پی ریزبه ندی ده رکه و تنیان، پینچ جوړی په یوه ندی له نیوان مروّف و ئازهلدا ده ستنیشان کردووه.

ئه وانیش بریتیین له:

1. په یوه ندی پیکدادان.
2. په یوه ندی سوودوه رگرتن.
3. په یوه ندی هاوړییه تیی.
4. په یوه ندی روّحیی.
5. په یوه ندی هونه ری.

هەر يهك له م جۆره په يوه ندييانه له رووی تيۆرييه وه روونكراونه ته وه و جگه له په يوه نديی رۆحیی، بۆ هه موو جۆره كانی ديكه نمونهی پيۆيستيان له شيعری كوردیدا بۆ هينراوه ته وه. هۆكاری ئه وه شی كه نمونهی شيعریيمان بۆ په يوه ندي رۆحیی بهرچاونه كه تووه، به برۆای ئيمه بۆ ئه وه دهگه رپته وه كه كۆمه لی كوردی كۆمه ليكي موسلمانه و دنيا بيه ئاينيه كه ی ريگه ی ئه وه ی پي نهداوه كه په يوه ندييه كه ی له گه ل ئازهدا له سنووری هاورپيه تي تپه رپنييت و بيگه يه نييت به ئاستی په يوه ندي رۆحیی. ته نانه ت هاورپيه تپيه كه شی هه نديك جار په يوه ست بووه به بهرژه وه ندي و سوو دمه ندييه وه.

كليه وشه كان: مرۆف، ئازهل، په يوه ندي، شيعر.

پيشه کی:

په يوه ندي نيوان مرۆف و ئازهل په يوه ندييه کی ديړينه، له گه ل دروستبوونيدا له سه ر زه وی، له گه رانه كانيدا به دواي خواردن و بژيووی ژيانيدا تووشی چه نده ها ئازهلای دپنده و كيوی بووه. سه ره تا ليی ترساوه و خوی لی لاداوه، هه ر ئه م ترسه شه وای له مرۆف كردووه كه يه ك بگرن و به كۆمه ل بژين، ئه مه ش له لای خۆيه وه بووه ته هوی دروستبوونی كۆمه لی مرۆفایه تيی (حمیده، 1951، 17) دواتر له گه ل رۆژگاردا و به زيره كيی خوی توانيويه تي به سه ر ئه م ترسه دا زال بيت و له گه لياندا بگونجينييت و له زۆر رووه وه سوويديان لی بيينييت. ئه م په يوه ندييه له ئه ده بيياتی زۆربه ی ميلله تانی دنيا دا (ئه گه ر نه ليين هه موويان) رهنگيداوه ته وه و ئازهلانيان كردووه به بابته ی ئه ده به كه يان.. هه ربويه ئه م باسه وه ستانيكه له سه ر رهنگدانه وه ی ئه و په يوه ندييه له شيعری كوردیدا.

باسه كه مان به رييازی شيكاريی ئه نجامداوه و نمونهی پيۆيستمان ده ستنيشانكر دووه و شي مانكر دوونه ته وه.

باسه كه له ده ستپيكيی كورت و پينچ ته وه ر پي كه اتووه. له ده ستپيكا ئاورپيكي خيرامان له پرسيار و هه لوه سه ته كانی مرۆف سه باره ت به ده ور به ری كردووه به تايبه تيش ئازهلان. له م باره يه وه پينچ جۆر په يوه نديمان له نيوان مرۆف و ئازهدا ده ستنيشانكر دووه.

دواتر له پينچ ته وه ردا له رووی تيۆرييه وه له باره ی هه ر يه كيك له و په يوه ندييانه مان خستووه ته روو، ئه مجا نمونهی پيۆيستمان له شيعری كوردیدا بۆ هه ر يه كيكيان هينراوه ته وه و شي مانكر دووه ته وه، جگه له په يوه ندي روحيی كه له شيعری كوردیدا نمونيه كه ی ئه و تۆمان بهرچاونه كه وتووه گوزارشتی لی بكات. ئه و پينچ جۆری په يوه ندييه ش بريتيين له (په يوه ندي پيكدادان، په يوه ندي سوو دوه رگرتن، په يوه ندي روحيی، په يوه ندي هاورپيه تي، په يوه ندي هونه ريی).

په یوهندی نیوان مرۆف و ئاژهل:

یهکیک له کیشه دیارهکانی مرۆف هەر له سه رهتای دروستبوونییهوه، ناسینی خۆی و دهوروبهری بووه. چۆن دروستبووه؟ له چی دروستبووه؟ چهزی له چیهیه؟ له چی ترساوه؟ بۆچی ترساوه؟ چۆن خۆی له مهترسییهکان بپاریزیت؟ چۆن که لک لهو ژینگهیهی تیدا ژیاوه بههه موو پیکهاتهکانییهوه ببینیت و خۆی له گهلهیدا بگونجینیت؟ واته چهند ناسینی خۆی به لاوه گرنگ بووه، ئهوهندهش ناسینی دهوروبهری به لاوه گرنگ بووه؟ به تایبهتیش ئاژهل، چونکه ئاژهلهش وهکو مرۆف بهردهوام له جووله بووه و له گهله مرۆفدا رووبهرووی یهکتر بوونهتهوه و کهوتونهته بهرامبهر یهکتر. کهواته په یوهندی مرۆف و ئاژهل زۆر کۆنه و به چهندين شیوه رهنگیداوتهوه. سهبارت بهم په یوهندییه، چهند تویره ریک بۆچوونی خۆیان خستووتهروو، لهوانه: (عبدالرزاق حمیده) له بهشی یهکمی کتیه کهیدا دوو جۆر په یوهندی دهستنیشانکردوه، ئهوانیش (په یوهندی روحی و په یوهندی مادی) ن (حمیده، 1951، 9 - 19)، (فاروق سعد) یش له پيشه کیهکی دریزدا که بۆ کتییی (کليله و دمنه) دا نووسیویهتی، ئاماژهی به دوو جۆر په یوهندی له نیوان مرۆف و ئاژهلدا کردوه، ئهوانیش (په یوهندی روحی و په یوهندی ماددی) ن (سعد، 1983، 7 - 22)، واته هەر هه مان جۆرهکانی (عبدالرزاق حمیده) ن و هیچ شتیکی تازهی باس نه کردوه. ئاشکرایه که په یوهندی مادیش به چهندين شیوهی تر درده کهوئ، وهکو پیکدادان، که لک وهرگرتن و فیروون و... هتد، که (خالک سهر الساعدی)، سهباری په یوهندی روحی، جیا کردوونهتهوه (الساعدی، 1999، 48 - 86). له خواره ودا ئاماژه به هەر یهکیک لهو په یوهندیانه ددهین و به پئی پنیوست و بهردهستبوون نمونهیان بۆ دینینهوه:

1. په یوهندی پیکدادان:

پیکدادان یا پیکداهه لپژان، به کۆنترین په یوهندی نیوان مرۆف و ئاژهل داده نریت، چونکه سه رهتا که رووبهرووی یهکتر بوونهتهوه، له یهکتر ترساون، بۆ یهکتر نامۆ بوونه، هیچ تیگه یشتن بۆ پیکه وهژیان له ئارادا نه بووه، بۆیه هه میشه هەر یهکهو لای خۆیهوه و له پیناو مانه وهی خۆی، هه ولی له ناوبردی ئهوی تری داوه. کهواته "سه رهتا هه ردوولا له یهک کاتدا هه م راوچی بوونه و هه م نیچیر، هه رچهنده هیچ خۆشه ویستییه کیش له نیوانیاندا نه بووه، به لام دوژمنایه تییه که شیان شتیکی بۆ ماوهی نه بوو که به هیچ شیوه یهک قابیلی گۆران نه بیت و هه تا هه تا هه روا بمینیتتهوه. به لکو هه ردوولا له بهر ئه وهی شاره زای سروشت و توانای یهکتر نه بوونه هه تا بۆیان کرابیت خۆیان له یهکتری پاراستوه و چاودیری توانای یهکتریان کردوه، ئاشکراشه سه رهتا ئاژهل بالاده ست و زالبووه به سه ر مرۆفدا، به لام دواتر که مرۆف فیلی به کارهیناوه و په ره ی به چه کهکانی داوه، به سه ر ئاژهلدا سه رکه وتوه" (الساعدی، 1999، 50). دواتر له قوناغیکی درهنگتردا راوکردن په ره ی سه ند و بوو به هونه ریک که چیتر ته نیا غه ریزه ی مانه وه زال نه بوو به سه ریدا، به لکو ئیتر مرۆف له پیناوی خواردن و غه ریزه ی شه رکردن و چه زی سه رکه وتن و ته نانه ت بۆ خۆشیی و

كات به سه بردين ئه نجامی دهدا. ئه م په یوه ندىیه له گه ل تپه پهبوونی کاتدا، زیاتر په رده سینیت و پيشده که ویت. چیتر مروّف ته نیا هه ر له سروشت و دهشت و دهردا ململانی و شه ر ناکات له گه ل ئاژه لدا، که زورجار دیاریکردنی شوینه که له دهسته لاتی خو ی نه بووه، به لکو ئیتر ململانیکه ده گوازیته وه بو هه ر شوینیک که خو ی ئاره زووی لیتیت. بو نمونه "ئه و یاریگا رومانیه گه ورانه ی که به (ئینفتیاترۆ) ناوده برا و تیایدا پاله وانه کان زورانبازیان له گه ل ئاژه له درنده کاندان ده کرد" (الافی، د. ت، 143) و هه روه ها ئه و یاریگایانه ی که ئیستاش له ئه و روپادا هه ن بو ئه نجامدانی زورانبازیی له گه ل (گا) دا. دوا جار فیل و زیره کی مروّف گه یشته ئاستیک که ئاژه ل له بری خو ی به کاربیتیت له زورانبازییدا، مروّفه کان له بری ئه وه ی خو یان زوران بکه ن، هه ر یه که و زورانبازیی به ئاژه لیک ده که ن، ئه م جو ره زورانبازییه لای میسرییه کان له هه زاره ی دووه می پيش زاین و لای گریکه کانیش له سه ده ی سییه می پيش زایندا ئه نجامدراوه (الساعدي، 1999، 54)، ئه م جو ره ململانی و زورانبازییه ئیستاش له زور شوینی کوردستاندا بره وی هه یه و زیاتر وه کو یارییه ک بو کات به سه بردين و هه ندی جاریش بو گره وکردن بووه له پیناو دهسته که وتیکی ماددی ئه نجامده دریت وه کو شه ره که له باب که له کوردستاندا دیارده یه کی به رچاوه.

له شیعریکیدا به به ناوی (کونه ماسی) یه وه که له سالی (1939) دا نووسیویه تی، پیره میردی شاعیر له سه ر زمانی کونه ماسیه که وه وینه یه کی زیندووی ئه م په یوه ندىیه مان بو ده خاته روو. قسه که ر له م شیعردا (کونه ماسی) یه، باسی چاکى خو یان به سه ر مروّفه وه و بی ئه مه کی و سته م و بی ره حمیی و چاوچنوکی مروّف به رانه ریان ده کات، که چون له بری پیزانینیان راویان ده که ن و به چهنده ها شیوه ی جیاواز سفره و خوانی خو یانیان پیده رازیننه وه بی ئه وه ی به خیالیاندا بیت که ئه مانیش گیانله به رن و نیر و مین و مافی ژیان و مانه وه یان هه یه. کونه ماسی سه ره تا خو ی ده ناسینیت و ئماژه بو ئه وه ده کات که داپیری ئه و پاریزگاری له هه زره تی یونس کردووه، ته نانه ت ناو و شوهره تی خو ی به هو ی نه ته وه ی ئه مانه وه وهرده گریت، به لام دوا ی ئه وه ی له هه ناوی ماسیه که دیته دهره وه ده بیت به پیغه مبه ر، چاکه ی ئه وانی له بیر نامینیت و بو جاریکیش لیان ناپرسیته وه.

من ماسیه کم له نه ته وه ی نون

یونس پیغه مبه ر به و بوو به ذالنون

داپیره م چه ندیک له ناو سینهدا

پاریزگاری کرد وه نه وزی نه دا

به (لا اله الا انت) هوه

قه هری ئیزه دی لی دوورکه وته وه

که هاته دهری بوو به پیغه مبه ر

(پیره میرد، 1970، 228)

ئیتر له ئیمه ی نه پرسى خه به ر

ئەم پشنگوئێخستن و فەرامۆشکردنەى حەزەرەتى يونس بۆ نەتەوەى ماسى وەكو جۆرىك له حەلالکردنى گوشتى ماسىيە، بۆيە ئيتىر راودەكرين به چەندىن شىوہ دەكرين به خواردى مرۆف.

لەوساوە لیمان بوو بە تەپیدە
ئەمانخۆن ئەلین (لحمًا طریه)
لەناو تاوهدا ئەمانکەن بە کەباب
بۆ کەیف ئەمانکەن بە مەزەى شەراب
نالین ئەمانەش روح لەبەرین
نیرومى لەگەل یەك هاوسەرین
(پیرەمێرد، ۱۹۷۰، ۲۲۸ – ۲۲۹)

دواتر بەهای مرۆی دەستنیشان دەکات و پنیوایە کە مرۆف هەر ئەو نییە لە شیوہ و هەیتەتدا مرۆف بیت، بەلکو ئەوہ مرۆفە کە بە هەمان ئەندازەى ئازارەکانى خۆى هەست بە ئازارى کەسانى تر و گیانلەبەرى تر بکات:

ئینسان ئەوہیە کە ئازارى خۆى
بۆ کەسىكى تر نمونە بى بۆى
کە بە برینیک جەرگى خۆى بيشى
بە خۆراى تیغ لەکەس نەکشى
(پیرەمێرد، ۱۹۷۰، ۲۲۹)

دواتر تیشک دەخاتە سەر ئەوہى کە ئیستا ئەوہندە چاوپنۆک و درندە بوونە، ئەو بۆمبايەى کە جاران فریاندەدایە ناو ئاوہ و ئیمەیان پى راو دەکرد، وا ئیستا کەوتوونەتە گیانى یەك و لە دژى خۆیان بەکاریدەهینن، بۆیە لە کۆتاییدا بە بەراورد بە مرۆف بە بى دەستەلآتى نەتەوہى رەگەزى خۆیان دەکات و دوعا دەکات کە هەتا هەتا هەروا بکەونە گیانى یەکتر و نەپەرژینە سەر راوکردن و قێکردنى ئیمە.

گۆریان بى ئیستا وا شەر قەوماوہ
بۆمبا بۆ خۆیان دروست کراوہ
ئیمە بى کێردىن بەستەزمانىن
نەخویندەوارىن لە فەن نازانىن

ياخوا ههروا بن ئه‌ی به‌ناو ئينسان

نه‌تان په‌رژيته سه‌ر ئيمه مانان (پيره‌ميرد، ۱۹۷۰، ۲۲۹)

ئه‌م شيعره ده‌کريته وه‌کو نمونه‌ی په‌يوه‌ندی سوودوهرگرتن و ته‌نانه‌ت په‌يوه‌ندی هونه‌رييش چاوی لیبکريته، چونکه مروّف له‌گه‌ل روژگاردا فيري ئه‌وه بووه که له پيناوی مانه‌وه‌ی خویدا سوود له گيانله‌به‌رانی تر وه‌ربگريته و تا ئه‌م‌پوش هه‌ر به‌رده‌وامه، هه‌روه‌ها له رووی هونه‌رييه‌وه، ته‌کنیکيکی هونه‌رييه که گيانله‌به‌ريک بينيته قسه‌کردن و راسته‌وخو خوئی نازاره‌کانی خوئی بگيريه‌وه که ئه‌مه‌يان ده‌چيته ناو بواری چيروکی نازله‌لانه‌وه. به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی شاعير زياتر مه‌به‌ستی خستنه‌رووی چاوچنوکی و ته‌ماعکری مروّف و سروشتی درنده‌ و دوژمنکارانه‌ی مروّف به‌رانبه‌ر به‌ نازله‌لان، پيمان باشبوو ليردا و تاييه‌ت به‌م په‌يوه‌ندييه‌ی نيوان مروّف و نازله‌ل بيه‌نينه‌وه که په‌يوه‌ندی پیکدادانه.

2. په‌يوه‌ندی سوودوهرگرتن:

ليرده‌ا چيتر مروّف به‌ شيوه‌يه‌کی سه‌ره‌کی پشت به‌ راوکردن نابه‌ستيت وه‌ک تاكه هۆكار، واته چيتر به‌ ديار ئه‌و ته‌له و داوه‌وه دانانيشيت كه بو نازله‌لی داده‌نايه‌وه تاكو بيانگريته و بيانخوات، به‌لكو درکی به‌وه‌کرد كه ئه‌گه‌ر هه‌ر راوی بکات ئه‌وا له لايه‌که‌وه له‌وانه‌يه بنبريان بکات و له لايه‌کی ديکه‌شه‌وه راوکردن ئه‌رك و ماندوو‌بوونی زووری ده‌ويت، بويه ئيتر ته‌نيا راوی نه‌ده‌کرد بو ئه‌وه‌ی يه‌کسه‌ر بيخوات، به‌لكو به‌خيوی ده‌کرد بو زاوژی و سوودوهرگرتن له به‌ره‌مه‌کانی، ئه‌مه‌ش له ئه‌نجامی چاو‌ديريکردنی ورد و به‌رده‌وامی سروشت و هه‌لسوکه‌وتی نازله‌له‌وه فيري ئه‌م کاره بو، ئه‌وه‌ی ده‌بینی که "چون سه‌گ ئه‌و ئيسکه‌ی ليی زياده هه‌ليده‌گريته بو کاتی پيوست، سموره چون گويز کو‌ده‌کاته‌وه و هه‌لده‌گريته بو روژی دواتر و هه‌نگيش که شانەکان پر ده‌کات له هه‌نگوين و ميرووله‌ش خواردن بو روژی باران هه‌لده‌گريته" (ديورانته، ۱۹۸۸، ۱۲). ته‌نانه‌ت له شارنده‌وه‌ی تاوانه‌کانيشيدا مروّف هه‌ر سوودی له نازله‌ل بينيوه، کاتيک قابيل يه‌که‌م تاوان له ميژووی مروفايه‌تی ئه‌نجام ده‌دات و هابیلی برای ده‌کوژيته، نازانيت چی له لاشه‌که‌ی بکات، خودا قه‌له‌ره‌شيني بو ده‌نيريت که له‌به‌رچاويدا قه‌له‌ره‌شيني تر ده‌کوژيته و لاشه‌که‌ی له ژير خاکدا ده‌شاريته‌وه، ئيتر ئه‌ميش لاشه‌که‌ی هابيل له ژير خاکدا ده‌شاريته‌وه {وَأَوَّلُ عَلَيْهِمُ بَنُو آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبَلُ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُقْبَلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَمَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَمِينِ * لَئِن بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لَأَقْتُلَنَّكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ * إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ * فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الظَّالِمِينَ * فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سَوْءَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ الْغُرَابِ فَأُوَارِي سَوْءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ الظَّالِمِينَ} (المائدة 31-27).

جيگای ئاماژه بو‌کردنه که مروّف به‌ دوو شيوه سوودی له‌م جوړه په‌وه‌ندييه‌ی خوئی له‌گه‌ل نازله‌لدا وه‌رگرتووه:

یه کهم: سه رباری سوودوه رگرتن له بهروبوومی ئاژهل بۆ دابینکردنی خواردن و بژیوی ژیانی، که لک وهرگرتن له تواناکانی ئاژهلان بۆ جیبه جیکردنی زۆریک له کارهکانی خۆی که له توانای خۆی بهدهره، بۆ نمونه سهگ بۆ پاسهوانی و راو، ئەسپ و بارگیر و گویدریژ و حوشتر و فیل بۆ بارکردن و گواستنهوه و تهنانهت بۆ شهپیش، ههروهها مالاتی ش بۆ گوشت و شیر و خوری و ههروهها بۆ کیلان و تهنانهت وهکو قوربانیش له بۆنه ئابینییهکاندا، ههروهها سوودی له بالنده و پهلهوهر بینیه بۆ گوشتهکهی و هیلکهکهی و گواستنهوهی نامهش له ریگهی کۆتری نامه بهروهه. له کۆتاییشدا، له ئەجامدانی تاقیکردنهوهی زانستییشدا سوودی لی بینیون.

دووهم: بۆ مه بهستی خۆشی سوودی لی وهرگرتوه، کاتیک بۆ مه بهستی جوانکاری به کاریهتاوه چ به زیندوویی یان به مۆمیاکراوی، یان بۆ کات به سه ربردن له باخچهکانی ئاژهلان و یاریگانی سیرکدا به کاریهتاوان (الساعدي، ۱۹۹۹، ۵۷).

دیارتین تیکست له شیعری کوردیدا که گوزارشت له م په یوهندییهی نیوان مرۆف و ئاژهلدا بکات، شیعری (قانع و که ره کهی) ی قانعی شاعیره. تارادهیهک لاسایی شیعری (ههی که ریکم بو) ی نالی دهکاتهوه به تایبهتی له رووی فورم و شیوازهوه. له م شیعرهدا که له شیوهی گفتوگۆیهکی ده ره کییه له نیوان قانع و که ره کهیدا، سه ره تا قانع هاوشیوهی نالی به وهسف و ستایشی که ره کهی دهستیپهکات و دوو دیپری سه ره تای شیعره کهی به دهسته واژهی (که ریکم بو چ کهر) دهستیپهکات و وهسف و ستایشیکی زۆری هه یئه تی که ره کهی دهکات، به لام ئەم هه موو ستایشه ی ته نیا له بهر ئەوهیه که ئیتر وهرزی زستان داهاتوه و پیویسته ئەمیش – واته که ره کهی – دهستوبرد بکات و وهکو سالانی پیشتتر باره داریان بۆ بینیت و له سهرما و برسیتی رزگاریان بکات. که واته په یوهندی قانع لی ره دا له گه ل که ره کهی له سهر بنه مای بهر ژه وهندی و سوودوه رگرتن بنیاتنراوه. به لام که ره که له وه ئاقلتره که قانع لی تیگه یشتوه، چونکه ئیستا وشیار بووه ته وه و چیتر به قسهکانی قانع فریو ناخوات و ره خنه یه کی زۆر له وه هه لویسته به ژوه وهندخواوانه یه ی قانع دهگریت و ئاماژه به بی ویزدانی و زولم و زۆری چل سالی قانع دهکات له گه ل خویا، بۆیه هه لویستیکی توند وهردهگریت و سویند بهو (نال) ه دهخوات که قانع نه یخستوه ته ژیر پیی و ئەو جۆیه ی که قهت نه یداوه پیی، ئیتر له زه رین زیاتر سوودیکی بۆی نه بیت ئەگه ر هه موو گیانی به گۆچان ورد بکات:

که ریکم بوو چ کهر؟ وهک باوو بۆران
 که ریکم بوو چ کهر؟ بارکیشی دهوران
 که ریکم بوو چ کهر؟ چه شنی سه یاره
 که ریکم بوو چ کهر؟ وهک شیری مه یدان

هه تا ده لیت:

شهوي پيم وت: چلوني ياري ديرين
 ئەوا سەرما بزوت، دەستم بە دامان
 ئيتر زستان و کاتي دار کيشانه
 وهکو سالاني پيشوو بيره جهولان
 نه نانم ههس، نه شهکرم ههس، نه چايي
 نه بهرگي خوم و ژيني باقي خيزان
 ههموو، ههه چاوهرواني هيمهتي توين
 بنرکيني به باروو، بييته مهيدان
 له وهلامدا کهر ئاوا ديته گو:
 وتي: قانع! ئەسەف بۆ بي حەياييت
 حەيا، زۆر خۆشه بۆ پياوي بە ويژدان
 ئەمه چل ساله من بارکيشي ئيوهم
 به خه و نهمدی جهوالي ئالف و دان

ههتا دهليت:

به ئەو ناله قەسەم، نه تدا له ژير پيم
 به ئەو جۆيه قەسەم، نه منايه ژير دان
 ئەبي خيتم نه بي غهيري زه ره زه
 ئەگەر ورديشي کهي، ئەعضام به گوچان

(قانع، ۱۹۷۹، ۱۴۸ - ۱۴۹)

ئەم جۆره پهيوهنديه که له سهه بنه ماي فريودان و بهرژه وهندي تاک لايه نه دروستبووه، له لاي (پهشيو) شاعيريشدا،
 له شيعري (ديوهره و کهر) به چاو دهکهوي. به لام له بهر دووباره بوونهوه و دريژبي ته نيا ئاماژه به لاپه ره کهي دهکهن
 (پهشيو، ۲۰۱۴، ۱۴۲ - ۱۴۴).

3. په یوهندی هاورپیه تی:

دوای ئه وهی که ژيانی مرؤف له هه موو بواره کانی ژياندا گۆرانی به سهر دیت و پیشه ده که ویت، ئیتر ورده ورده په یوهندییه کانی (پیکدادان و سوودوه رگرتن و روحی) پاشه کشته ده که ن و په یوهندی هاورپیه تی له نیوان مرؤف و ئاژهلدا دیته ئاراهه. په یوهندی هاورپیه تی له په یوهندی پیکدادان و په یوهندی سوودوه رگرتن به رزتره، چونکه چیت مرؤف وهکو دوژمنیک له ئاژهل ناروانیت به لکو لیتره دا مرؤف ئاژهل هیئاو ته ئاستی خوئی و کردوویه تی به هاورپی و هاورازیک بو خوئی، چونکه ئاژهل وهکو مرؤف زور هه لپه رست و به کیشه نین بو مرؤف "نه گله یی و رهخنه ده گرن و نه به پرسیاره کانیشیان مرؤف هه راسان ده که ن" (الساعدي، 1999، 73).

به پی ئه و زانیارییه نهی که له به رده ستان، سه گ یه که م ئاژهل که بووه به هاورپی مرؤف دواتر پشیله و ئه سپ و هندی جوئی بالنده بوون به هاورپی مرؤف (ئورتیکایی کاسیت) که فه یله سوفیکی ئیسپانییه، هاورپیه تی نیوان مرؤف و سه گ به یه که مین هه نکاوی راسته قینه داده نیت له هونه ری راوکردن و راوه دووناندا (الساعدي، 1999، 73). جیگای ئاماژه یه ئه م هاورپیه تییه ی نیوان مرؤف و ئاژهل به پی ژینگه و بارودوخی روشنییری کومه لگاکان ده گوریت، بو نمونه له گومه لگای ئه ورو پیدا مرؤف زیاتر له گه ل سه گدا ده بیت به هاورپی، بویه له شیعره کانیشیاندا زیاتر باس له سه گ ده که ن وهکو هاورپیه ک که له راوکردندا یارمه تی ده دات و هه م وهکو هاورپیه کیش که په یوهندییه کی ئیسپانیی پیکیانوه گریببات، بو نمونه شاعیرییک له سه ده کانی ناوه راستدا به م شیویه وینه ی سه گی راو ده کیشیت:

سه گه کانی راوکردن که خۆله میشییه کی جوانن، ده رپه رین
زه وییه چۆله که یان دایه گوپ و

...

به گورجیی خوئیان کرد به ناو دره خته کاند

بو ئه وهی هیرشیکی درندانه بکه ن بو سه ر ئاسکه سووک و لاوازه کان (الساعدي، 1999، 75).

هه روه ها شاعیری ئینگلیزی (جوئن کرو رانسوم) به م شیویه گوزارشت له هاورپیه تی نیوان مرؤف و سه گ ده کات:

سه گیکی بچووکم هه یه راهاتووه که له سه ر پاشووی دابنیشیت و بپارپته وه

بوونه وه ریکی بچووی جوانه فرمیسک به چاوه کانیدا دیته خواری (الساعدي، 1999، 75)

به لām له کۆمه لگای کوردیدا، به تایبه تیش له لادیدا، زۆر به دهگمهن نه بئیت، سهگ، وێرای وهفادارییه کهی، نه بووه به هاو پێی مرۆف به لکو زیاتر وهکو پاسه وانیک سوودیان لی بینیوه. هۆی ئه مهش به برۆای ئیمه بۆ ئه وه دهگه پێته وه که کۆمه لگای کوردیی کۆمه لگایه کی موسلمانه و هه میشه سه گیان به گلاو بینیوه.

به برۆای ئیمه جوانترین هاو پێیه تی نیوان مرۆف و ئاژهل له شیعرێ کوردیدا، هاو پێیه تی نیوان نالی و که ره که یه تی. هه رچه نده مه لا عه بدولکه ریمی موده ریس پێیوایه که نالی له روانگه ی به زه بییه وه هه سته خۆی به رامبه ر به که ره که ی دهرده بریت، به لām به برۆای ئیمه نالی وهکو هاو پێیه کی زۆر نزیکه خۆی سه یری که ره که ی دهکات و ته نانه ت به رزیده کاته وه بۆ ئاستی مرۆف کاتیک ده لیت: "عاقلی بوو ناوی که ر بوو" (نالی، ۱۹۷۶، ۲۲۸)، له کۆتاییشدا هه ر له سه ر زاری که ره که یه وه به راورد له نیوان خۆی و که ره که یدا دهکات و ئاماژه بۆ ئه وه دهکات که ته نیا تاکه جیاوازییه ک له نیوانیاندا هه یه، ئه ویش له عه قلدا نییه، به لکو له کورتیی و درێژی گوئیانه. "واته جیاوازی نییه له جه وه ردا، جیاوازی ئیمه له فۆرم و شیوه دایه. جیاوازییه له ئاستی ئه و سیسته مه کۆمه لایه تییه دا که یه کیکمانی له سه ر ئاستی شیوه یه وه به "گویدریژ" ناو بردوه و ئه وی دیکه شماني هه ر له سه ر هه مان ئاسته وه به "گوئ کورت" ناوانه" (سیوه یلی، ۲۰۰۱، ۱۹۳ - ۱۹۴). له م شیعره دا، نالی که زۆر ورد و وه ستایانه وه سفی هه یکه ل و سه روشتی که ره که ی دهکات، هه یچ به رژه وه ندخوازییه ک له لایه ن نالییه وه به دی نا کریت و ناشیه وئ له پیناو کاریکی تایبه تی خۆی فریوی بدات، له به رانه ریشدا، که ره که یه هه ر وهکو که ره که ی قانع و په شیو نییه که ره خنه له خاوه نه که ی بگریت و هه لویست وه رگریت چونکه دلناییه که نالی زۆر ئینسانانه ره فتاری له گه ل دهکات. بۆیه له ته واوی شیعره که دا هه یچ گله یی و گزانده یه ک نه له نالی و نه له که ره که یه هه ی به دی نا که یه ن. به م کاره شی نالی ره خنه و توانج له مرۆفی گه مژه دهگریت و پێیوایه هه یچ که سیک وهکو که ره که ی شیواوی ئه وه نییه بیکات به هاو پێی خۆی. ئه مهش خۆی له خۆیدا دانپێنانه به وه ی که به هه یچ شیوه یه ک خۆی له هه یچ بوونه وه ریکی تر جیا ناکاته وه به (که ره) یشه وه که له رووی کۆمه لایه تییه وه بێزراوترین ئاژهل.

هه ی که ریکم بوو، چ په یکه ر؟ طه ی که ری هه راز و لیژ
سینه پان و، موچه کورت و، شان به رز و، گوئ درێژ

هه تا ده لیت:

عاقلی بوو ناوی که ر بو، قاطیعی ریگه ی سه فه ر
خۆش سلوک تر بوو له سه د ویلداشی هه رزه و گیژ و ویژ
(صائم الدهر) ی به رۆژ، ئه م ما به رۆژووی بی نییه ت
(قائم اللیل) ی سلوک، ئه م ما سلووک ی بی نوئ

چهنده پيم خۆش بوو زوبانی حالی دهیوت " نالیا "

(نالیا، ۱۹۷۶، ۲۲۴-۲۲۸)

ههردوو حه‌یوانین، ئەتۆ گۆی کورت و ئەمنیش گۆی درێژ

4. په‌یوه‌ندی رۆحیی:

په‌یوه‌ندی رۆحیی، له ئەنجامی په‌رسه‌ندنێ په‌یوه‌ندی هاوڕێیه‌تییه‌وه دروسته‌بیت. واته هه‌تا په‌یوه‌ندی هاوڕێیه‌تی قوولتر بیه‌وه ئەوه‌نده له په‌یوه‌ندی رۆحیی نزیك ده‌بیه‌وه. له‌به‌ر ئەوه په‌یوه‌ندی رۆحیی "په‌یوه‌ندییه‌کی ئالۆز و تیکه‌لاه، خۆی له به‌په‌رۆزکردنی به‌رامبه‌ردا ده‌بینیه‌وه. به‌ پێی هه‌ندێ لیکۆلینه‌وه، که له کۆتایی سه‌ده‌ی نۆده‌هه‌م و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا ئەنجامدراون، زه‌ینی مرۆفی به‌رای نه‌یتوانیه‌وه جیاکاری له نیوان خۆی و ئازهل و پروه‌کدا بکات" (الساعدي، ۱۹۹۹، ۵۹). هۆی ئەم تیکه‌لاه‌وکرده‌ش به‌لای توێژه‌رانه‌وه ده‌گه‌رێته‌وه بۆ هه‌ندێ دیارده‌ی ئایینی وه‌کو ئەنیمیزم Animisim و ته‌وته‌میزم Totemism. له‌م باره‌یه‌وه (ه‌یوم) ده‌لێت: "له‌ناو مرۆفایه‌تییدا ئاره‌زوویه‌کی گشتی هه‌یه بۆ ویناکردنی ته‌واوی زینده‌وه‌ره‌کان به‌وه‌ی که له مرۆف ده‌چن، هه‌روه‌ها بۆ ئەوه‌ی هه‌موو خه‌سه‌له‌ته‌ باوه‌کانی مرۆف که خۆی ئاگاییه‌کی ناوه‌کی له‌باره‌یانه‌وه هه‌یه، بده‌ته‌ پال شته‌کان" (فرۆید، 1983، 103). دواتر ئەم په‌یوه‌ندییه‌ روحیه‌ی نیوان مرۆف و ئازهل زیاتر په‌رده‌سه‌ستینیت و له دیارده‌ی ته‌وته‌میزمدا خۆی ده‌نویینیت، که تیایدا ئازهل و زینده‌وه‌ر و شته‌کانی دیکه زیاتر له مرۆف نزیکه‌بهنه‌وه و هۆگری ده‌بن، به‌لام ناگاته‌وه ئه‌و ئاسته‌ی که مرۆف بیانپه‌رستیت وه‌کو هه‌ندێ که‌س بۆی ده‌چن. چونکه په‌رستنی ئازهل جیاوازه له ته‌وته‌میزم، له په‌رسته‌نی ئازهلدا، هه‌میشه مرۆف خۆی به‌که‌متر ده‌زانیت ئازهلێش به‌ په‌رۆز داده‌نیت وه‌کو ئەوه‌ی ئیستاش له هیندستاندا ده‌بینریت و زۆر ئازهل ده‌په‌رستن دیارترینیان مانگایه‌، به‌لام ته‌وته‌میزم به‌ بۆچوونی (بۆرگینۆن) سیسته‌میک ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و ئایینییه‌، ئازهلێک یان رووه‌کیک یان هه‌ر دیارده‌یه‌کی سروشتی به‌ پێشینه‌ی ئەفسانه‌یی هۆز داده‌نریت، ئەو که‌سانه‌شی که له ته‌وته‌میکدا هاوبه‌شن نابیت ژن و ژنخواری له‌نیوان خۆیاندا بکه‌ن، به‌هیچ شێوه‌یه‌کیش ته‌وته‌م بۆ خواردن نابیت (الساعدي، 1999، 63). شێوه‌یه‌کی تری په‌یوه‌ندی رۆحیی له‌نیوان مرۆف و ئازهلدا هه‌یه ئەویش بریتیه‌ له چه‌مکی (تناسخ الارواح) که تا راده‌یه‌کی زۆر له چه‌مکی ئەنیمیزمدا نزیکه‌بیه‌وه که له لای میسریه‌ کۆنه‌کان و فیساکۆرییه‌کاندا بلاوبوو، ئەفلاتوونیش له به‌شی ده‌یه‌می کۆماره‌که‌یدا ئاماژه‌ی پیکردوو (افلاطون، 1980، الکتاب العاشر). هه‌روه‌ها هه‌ندێ گروپی ئیسلامییه‌ش برۆیان پێی هه‌بووه وه‌کو هه‌ندێ له سۆفیه‌کان، له لای هه‌ندی دیکه‌شیان وه‌کو ئیبن سینا ره‌تکراوه‌ته‌وه. کاکه‌یه‌یه‌کان له کوردستاندا تا ئیستاش برۆیان به‌ (تناسخ الارواح) هه‌یه. به‌لام له ئایینه‌ ئاسمانیه‌کاندا، ئەم په‌یوه‌ندییه‌ گۆرانی به‌سه‌ردا هات و چیتر هه‌یچ ئازهلێک وه‌کو په‌رۆزییه‌ک سه‌یری نه‌کراوه، به‌لکو له ریگای په‌وه‌ندیان به‌ پیغه‌مبه‌رانه‌وه، رێژیکی تاییه‌تیان لیکیراوه، وه‌کو حوته‌که‌ی حه‌زرتی یونس و قوربانیه‌که‌ی حه‌زرتی ئیبراهیم و سه‌گه‌که‌ی ئەسحابی که‌هف و بورا‌قه‌که‌ی حه‌زرتی موحه‌مه‌د (د.خ)... هتد.

5. په یوه نډی هونهری:

له م جوړه په یوه نډیبه دا، ته وای په یوه نډیبه کانی دیکه ی مروځ له گه ل ئاژه لدا رهنگه داته وه، که پیشتر باسما لئوه کردوه. که واته په یوه نډیبه هونهری بریتیه له به کارهینانیکي هونهریانه ی هه موو جوړه په یوه نډیبه کان له نیوان مروځ و ئاژه لدا. لیره دا مروځ، وهکو بابه تیکي هونهری له پرۆسه ی داهیناندا، مامه له له گه ل ئاژه لدا دهکات. دیاره جوړه مامه له کردنه ش له ئه دهبدا فراوانه و به مه بهستی جیاواز به کارهاتوه. لیره دا ئیمه سه رباری ئه و نمونانه ی که له لاپه رهکانی پیشتردا ئماژهمان پیکردوه، ئماژه به هندی نمونه ی دیکه دهکین له گه ل ئه و مه بهستی که بوی به کارهاتوه.

وهکو پیشتر ئماژهمان پیکرد، شاعیرانی کورد زیاتر بۆ ته وازوع و به که م زانینی خویان به رامبه ر یاره کانیان، خویان به سه گ چواندوه. واته راسته وخو سه گیان نه کردوه به بابه تی شیعره کانیان، به لکو سوودیان لئ بینیه بۆ پیشاندانی پیگه ی خویان له ئاست به رامبه ره که یان. هندی جاریش بۆ که مکردنه وه له پایه ی ره قیبان و هسوودان و پیشاندانیان به شیوه یه کی ناحه ز و ناپه سه ند. وهکو (حاجی قادری کوی) له دیره شیعریکدا و له ریگه ی ره گه زدوژییه کی ته و او وه ره قیب و ناحه ز به سه گ ده چوینیت، هه رچه نده که سه گ به ئاژه لیکي وه فاداریش ناسراوه:

زور سه گم دیوه فه قهت نه مدی ره قیبی هه نده سه

وه زعی نامه وزوون ده بی وهک خانووی بی هه نده سه (حاجی قادری کوی، ۲۰۰۷، ۲۲۸)

(شیخ ره زای تاله بان) یش له چوارینه یه کی فارسییدا خوی دهکاته سه گی بهر ده رکی ته کیه ی (شیخ عبدالقادی گه یلانی) ی و خوی له گه ل سه گه که ی ئه سحابی که هفیشدا به راورد دهکات و ده لیت:

یا رسول الله چ باشد چون سگ اصحاب کهف

داخل جنت شوم در زمره اصحاب کهف

او رود در جنت و من در جهنم کی رواست

او سگ اصحاب کهف و من سگ اصحاب تو (شیخ رهزا، ۲۰۰۰، ۴۰۵ - ۴۰۶)

شیخ رهزا روو له پیغه مبه ر (دخ) دهکات و پینده لیت: که ی ره وای حه قه سه گی ئه سحابی که هف بچیته به هه شت و من سه گی ئه سحابی خۆتم - مه بهستی له عبدالقادی گه یلانییه - بچمه دۆزه خه وه؟ هه ره ها له دیریکي تردا به مه بهستی داشوړینی (حوسنی پاشا) ناویک به م شیوه یه له گه ل سه گ ده دوی:

به سهگم وت عهجه به خزمته حوسنی پاشا

(شیخ رهزا، ۲۰۰۰، ۲۱۲)

تووره بوو کلکی لهقاند و گوتی حاشا حاشا

هر له تاکه دیریکی تردا و به ناوی سهگهوه نهفرهت له ناو و پیگه ی پاشا دهکات و دهلی:

گهرچی من سهگم نه ماما به خودا خووم دهکوژم

(شیخ رهزا، ۲۰۰۰، ۲۱۲)

ناوی من بینی لهگه ل ئیسمی خه بیسی پاشا

(شیخ محهمه دی خالیسی تاله بانای) یش که کوری شیخ رهزای تاله بانیه، له سهردهمی شیخ مهحموودا له رانیه قایمقام ده بیت، به لام به هوی ناکوکی لهگه ل هندی بنه ماله ی سهید زدهای ناوچه که وه که به خزمایه تی دهگه یشتنه وه شیخ مهحموود، شیخ مهحموود، خالیسی له سهه پۆسته که ی لاده بات و سهدانی ناوچه که مال و حالیش تالان دهکن، به لام دواتر شیخ مهحموود دهیه وی ئاشتیبکاته وه و به دوایدا ده نیتریت. (خالیسی) یش به نامه یه کی شیعیری به ناوی (عیتاب) وه لامی شیخ مهحموود ده داته وه. ئیمه ته نیا ئماژه به یه که م دیری ددهین چونکه په یوه ندی به بابه ته که ی ئیمه وه هیه:

له پاش داوین و پا ماچ کردن و عهرزی دوعا خوانی

(دهشتی، ۲۰۱۲، ۱۵)

وه پین دهست پین دهکا، به چکه ی گه مالی پیری گه یلانی

دیاره مه به ست له گه مالی پیری گه یلانی، شیخ رهزای تاله بانیه و خویشی به چکه ی گه مال پیری گه یلانییه.

هه ندی جار شاعیران بالنده و مه لیان کردووه به بابه ت و کاره کته ریکی سه ره کی به ره مه کانیا ن و راسته وخو وه کو مروف مامه له یان له گه لدا کردوون و هه ست و ناخی خو یان له ریگه ی هه ست و ناخی ئه وانه وه دهر برپیه. له م باره یه وه به پی زیانیاری ئیمه پیره میزدی شاعیر له هه موو شاعیرانی تر زیاتر مه ل و بالنده ی له شیعه ره کانیدا بو مه به ستی جیاواز مه زاندووه. دوو نمونه ی شیعیری به ناوی (کو تره باریکه) نووسیوه (پیره میزد، ۱۹۷۰، ۱۸۷ و ۲۴۲). شیعیری تری به ناوی (تاق تاق که ره) نووسیوه، شیعیری تری به ناوی (قه ره طوغان) بیه وه نووسیوه. به لام ئیمه لی ره دا ته نیا ئه م دوو نمونه ی دواپی وه رده گرین که به دوو مه به ستی جیاواز نووسیوه تی. له شیعیری (تاق تاق که ره دا) پیره میزد به مه به ستی دهر برپینی هه ستی نیشتمانی روو له تاق تاق که ره دهکات و پرسیا ری ئه وه ی لیده کات که بوچ ئاوا هه تا به یانی ده نالینی:

تاق تاق كه ره كه ی سهر داری كانی
بۆچ ئەنالینی ههتا به یانی؟

....

ئەوا دیاره من بۆ یار ئەنالم
تۆ په یجۆری کئی هاوار به مالم؟

....

له كۆتاییشدا داواى لیده كات كه بیته به یه كه وه بنالان تاكو به نالینیان نیشتمان سه ربخه ن:

وه ره هه ردوو كمان ناله مان یه كخه ین

به لكو به و عه شقه نیشتمان سه ربخه ین (پیره میرد، ۱۹۷۰، ۲۰۳ - ۲۰۴)

له شیعرى (قه ره طوغان) یشدا، پیره میرد له سه ر زارى (بازیكى رهش) هوه ده دویته. ده بی ئەوهش بلین كه ئەم گێرانه وه ئامیزه و بنه ماكانى چیرۆكى تیدا به پوونى به رچاوده كه ویت. سیاباز سه ره تا به شیوه ی كاتى رابردوو باسى خۆی ده كات، واته به جیناوى كه سی یه كه مى قسه كه ر (من) قسه ده كات، كه بازیكى به شكۆ بووه و به ناز له لایه ن میرانه وه په روه ورده كراوه، به شیوه یه ك كه زۆر له خۆبایی بووه. هه ر بۆیه له و كاتى به هیزیه دا و له پینا و رازیكردنى دلئى میرى خاوه نى چۆن له كاتى راو كردندا كه وه كان له ترسى شه قه ی بالئى ئەمدا ئەله رزین و كون و په نایه كیان شك نه ده برد خۆیانى تیدا هه شاربه ن:

سیا بازیك بووم ، سیا بازیك بووم

له ئەوجى گه ردوون تیژ په روازیک بووم

له ده ستى میران ئارام سازیک بووم

دایم په روه رده ی قه در و نازیك بووم

به زه رده خه نه ی پیریژن مه غروور

كاتیک ده چووینه راو شكاران

له كۆره ی بالم كه وى كۆساران

ئەله رزین وه كو بی جویباران

خۆيان ئه‌خسته په‌ناي نسايران

كونه مشكيكيان لئ ئه‌بوو به ژوور (پيره‌ميرد، ١٩٧٠، ٢٣١ – ٢٣٢)

به‌لام ئه‌م شكۆ و ناز و غرووره‌ي سيا باز هه‌روا تا سه‌ر نابيت به‌لكو:

روژيک هه‌لمه‌تم ئه‌برده سه‌ر کهو

له‌ پر شمشقاريک هات به‌ ته‌کو ده‌و

په‌لاماري دام ليم کهوته هه‌و هه‌و

روژي روناکی لئ کردم به‌ شه‌و

خستميه‌ خواره‌وه به‌ لنگه‌ و تلوور

(پيره‌ميرد، ١٩٧٠، ٢٣٢)

واته‌ سيا باز تووشي شکستیکي گه‌وره‌ ديت و تیده‌گات که‌ ئه‌وه‌ هه‌ر ئه‌و نيه‌ ئه‌وه‌نده به‌ هيزه‌، به‌لكو له‌ ویش به‌ هيزتر هه‌يه، بۆيه نابي هيج که‌سيک له‌ هيج کاتيکدا له‌ به‌هيزيدا له‌ خۆي بايي نه‌بيت و خۆي له‌ بير نه‌کات، هه‌ر بۆيه له‌ کۆتا قسه‌يدا ئامۆژگاريي خۆي ده‌کات و له‌ ربي ئامۆژگارييه‌وه هۆشداري به‌ هه‌موو گيانله‌به‌ر و که‌سيک ده‌دات که‌ نابيت به‌ هيز و بازووي خۆيانه‌وه بنازن و سته‌م له‌ خوارووي خۆيان بکه‌ن، چونکه‌ هيج کاتيک هيز هه‌تا سه‌ر نامينيته‌وه و تو هه‌رچه‌ند به‌هيز بيت له‌ تو به‌هيزتر هه‌يه، بۆيه مروقي راسته‌قينه‌ ئه‌وه‌يه که‌ له‌ کاتي به‌هيزيدا شکۆ و گه‌وره‌يي خۆي له‌ ده‌ست نه‌دات و غه‌در له‌ که‌سي بچ هيز يان هه‌تا له‌ دوژمنه‌که‌يشي نه‌کات له‌ کاتي بيه‌هيزيدا، چونکه‌ کورد وته‌ني (چی بچينيت ئه‌وه ده‌دووريتته‌وه) و هه‌ميشه‌ باجي کاري خراپه‌ و جه‌ور و سته‌م زۆر دوا ناکه‌ويت و زۆريش به‌ قورسيي ده‌دريته‌وه.

قه‌ره‌طوغي ئه‌مه‌ت له‌ بير بي

ئه‌م په‌نده‌ت له‌ لا وه‌ک په‌ندی پير بي

خوين ريژي ناکا ئه‌و که‌سه‌ي ژير بي

زۆر له‌ که‌س مه‌که‌ هه‌رچه‌ند ئه‌سير بي

جه‌زاي کرده‌ي به‌د ناکه‌ويته‌ دوور

(پيره‌ميرد، ١٩٧٠، ٢٣٢)

دياره وشه‌ی (قه‌ره‌طوغان) وشه‌یه‌کی تورکییه واتای (بازی رهش - سیا باز) ده‌گه‌یه‌نیت. پیشتر گوندیک بووه له ناحیه‌ی تانجه‌پۆی سهر به شاری سلیمانی، به‌لام ئیستا تیکه‌ل به شار بووه و بووه به گه‌ره‌کیک له باشووری شاری سلیمانی. پیره‌میردی شاعیر شیعره‌که‌شی له مانگی شوباتی سالی ۱۹۴۲ به ناوی (قه‌ره‌طوغان) بیه‌وه نووسیوه.

(گۆرانی) شاعیریش له ژیر کاریگه‌ری شاعیری ئینگلیزی به‌ناوبانگ (پیرسی بیش شیلی) دا، شاعیری به‌رزی نووسیوه به ناوی (بۆ بولبول). له‌م شیعره‌دا گۆران به‌رواردیک له‌نیوان ئازادی بولبول و دیلتی خۆی وه‌کو مرۆف ده‌کات. هه‌روه‌ها به‌راورد له نیوان خویندنی بولبول و شیعی خۆی ده‌کات. روه‌ی ده‌می له بولبوله که به ئاره‌زووی خۆی له هه‌موو باخچه‌یه‌که‌دا ده‌فریت و کام سه‌رچل دلی بیگریت لی دهنیشته‌وه و به ئاره‌زووی خۆی و به ئازادی هه‌ر کاتیک و له هه‌ر شوینیک بیت ده‌نگی لی هه‌له‌به‌ریت و ده‌چریکینیت و ده‌خوینیت. ئاواز و خویندیک ده‌خوینیت که گیان ده‌سمیت و هوش ده‌مژیت. به‌لام ئه‌می مرۆف که هه‌میشه شیعی کردوه به پیشه. به‌لام چ شیعی و له چ سه‌رچاوه‌یه‌که‌وه؟ لی‌ره‌دا گۆران دیت دوانه‌یه‌کی به‌راه‌ری له نیوان شیعی خۆی و خویندنی به‌لبولدا دروسته‌کات. خویندنی بولبول وه‌کو رۆژ روه‌ن و گه‌شه و نیشانه‌ی ژیان و گه‌شبینیه، سه‌رچاوه‌که‌ی روه‌نه، به ئازادی ده‌روا و خوره‌ی دیت، شیرینه، ره‌وانه، ئاوازی شادیه. به‌لام شیعی خۆی شه‌وی تاریکه و نیشانه‌ی ره‌شبینیه، سه‌رچاوه‌که‌ی خه‌م و هه‌ناسه ساردی و تاسه‌یه، بی فرمیسک نابیت، تاله، لاله، نوزه‌ی به‌ربادیه. هه‌ر بۆیه داواي لی ده‌کات که له خۆی بای نه‌بیت:

ئه‌وه‌یه نه‌بی بای	به‌لام بولبول، ئازایی
ئه‌گه‌ر یه‌زدانی گه‌وره	به‌م به‌هره و به‌م هونه‌ره!
توزیکی نه‌ک ته‌واوی	له‌و نیعمه‌ته‌ی پین داوی
ره‌وا بدیایه دیاره	به‌م شاعیره هه‌ژاره
په‌سه‌ندکه‌ر و گوئی لی گر	منیش له تو زیاتر،
سوجه‌ی ئه‌برد، وه‌ک بردم!	سه‌ری بۆ که‌چ ئه‌کردم،

(گۆران، ۱۳۸۵، ۱۰۳ - ۱۰۴)

گۆران به‌م چه‌ند دیره‌ی سه‌ره‌وه ریگه‌ خوئنده‌کات بۆ ئه‌وه‌ی بارودۆخی ناله‌باری ده‌روونی و دیلتی خۆی وه‌کو مرۆفیک به‌ به‌راورد به (ئه‌وی بولبول) بۆ خودی بولبول بخاته‌روو. ئه‌گه‌ر منیش وه‌کو تو ده‌روونم شاد و خۆم ئازادیم، له‌ناو گۆل و گۆلزارا بژیم و هه‌موو ته‌مه‌نم هه‌ر به‌هار بیت، له په‌رداغی گۆلا ئاو بخۆمه‌وه و له سه‌ر چالا پشوو بده‌م، جلوه‌رگم وه‌کو جلوه‌رگی مرۆف بیت، عه‌شقم وه‌کو عه‌شقی تو ره‌وان و پاک و پاک بیت، ئه‌وا به یه‌ک چریکه‌ی پر سۆز:

که جوان جوان بله زینم،	بهستهی وات بۆ ئه خوینم،
کام درهخت شوخ و شهنگه!	رووی کام گۆم شین و مهنگه،
بیخه مه بوومه له رزه!	کام شاخ که سهخت و به رزه،
.....
.....
من مهل نیم و ئینسانم!	به لام، داخی داخانم،
به خشوییه به ئینسان	له دل، له میتشک یه زدان
بۆ دنیای گیان، دنیای ژین!	چه شنیکی زۆر لای رهشبین:
ئه ندیشهیه و دهردی سه ر؛	ئیمه عومرمان تا سه ر
یهک له شوین یهک، سه ده هه زار:	ترسه و تاسهیه و پرسیار
چیمان لی دئ که مردین؟	بۆچی زاین؟ کهی، چۆن ئه مرین؟
کام شت ئه نجام؟ کام هۆیه؟	چی راسته؟ چی درۆیه؟
فرمیسک له چاو بۆچ ئه سپرین؟	یان ته نانهت بۆچ ئه گرین؟
یهک له شوین یهک به قه تار:	ئیتیر له م چه شنه پرسیار،
جوابی ئه ممان پئی نادرئ،	ئه میان یه خه مان ئه گرئ،
ورد ورد گیانمان ئه کیشئ! (گۆران، ۱۳۸۵، ۱۰۴ – ۱۰۵)	ئه وی تر دینه پئیشئ

که واته، منی مرۆف هه ر له سه ره تای له دایکبوونمه وه تا مردن ژیانم هه ر ترس و تاسه و پرسیار و دهردهی سه رییه و ئاسوودهیی یه کجاریی و وه لامي کۆتاییم چنگ ناکه ویت (هه رچه نده ئه مه ش نهینی به رده وامیی مرۆفه له ژیاندا) و ئه و پرسیارانه که وه لامیمان بۆ نادریته وه ورده هه موو گیان و ژیانمان ده هاریت و ده یکیشیت. بۆیه له کۆتاییدا روو له بولبول ده کات و ده لیت:

ئیمه هه تاکو ئه مرین،	ئه ی وه ستای به سه تهی شیرین!
ئیتیر چلۆن بخوینین،	یا ئه پرسین، یا ئه گرین،
پیا له ی دلخۆشی نۆشی؟! (گۆران، ۱۳۸۵، ۱۰۵)	وهک تو، وهک گشت سه رخۆشی

(کامه ران موکری) یش هه ر رۆژیک دوا ی شو رشی 14 ی گه لاریژ و رو خانی رژی می پاشایه تی، شیعریک به ناوی (سه روودی سه رکه وتن) هوه ده نووسیت و له ئیستگه ی دهنگی به غداش به دهنگی خۆی ده یخوینیته وه. کاره کته ری

سه‌ره‌کی ئەم شیعره (مه‌ل)ه و شاعیر له‌گه‌لیدا ده‌دویتی و داوای له‌ ده‌کات به‌ هۆی ئەو سه‌رکه‌وتنه‌ گه‌وره‌یه‌وه ئاوازیکی بۆ بخوینیت هه‌موو هه‌ستی خو‌شحالی و سه‌رکه‌وتنی هه‌یزی گه‌ل و له‌نابردنی رژی می پاشایه‌تی خویندپێژ، له‌ خو‌بگریته‌. دیاره‌ که‌ شیعره‌که‌ زیور درێژه‌ دواتر شاعیر روو له‌ دایکی خو‌ی ده‌کات و له‌گه‌ل ئەودا ده‌دویتی و مژده‌ی ده‌داتی که‌ ئه‌تیر روژکاری شین و گرین به‌سه‌رچوووه و چیتر له‌ بۆ زیندانه‌کانی رژی می پاشایه‌تی راپه‌نچ ناکرین.

ئە‌ی مه‌لی وردیله‌ی ده‌نگ خو‌ش

بۆم بلێ ئاوازیکی به‌ جو‌ش

ئاوازیکی بی هی خوین رشتن

(کامه‌ران موکری، ۱۹۸۸، ۱۳۴)

نه‌غمه‌ی ئازادی و سه‌رکه‌وتن

.....

.....

دایه‌ گیان مه‌گری وه‌ک جارن

ئیتیر نامبه‌نه‌وه‌ زیندان

دانیابه‌ دوژمنه‌که‌م

(کامه‌ران موکری، ۱۹۸۸، ۱۳۹)

من زنجیری له‌ پێ ئە‌که‌م

(قانع)یش له‌ ریگه‌ی لیکچواندنه‌وه‌ و بۆ مه‌به‌ستیکی کۆمه‌لایه‌تی کۆتر و عه‌نقای به‌کاره‌یناوه‌ که‌ بالنده‌یه‌کی خه‌یالییه‌:

به‌ پیری فیتر پلاو خواردن ئە‌بم، ده‌س بۆ ده‌م نا‌بم

(قانع، ۱۹۷۹، ۴۱)

خه‌یالی خاوه‌، چۆن کۆتر هه‌وای نه‌خچیری عه‌نقا‌کا

دیاره‌ که‌ هه‌تا سه‌فه‌ر به‌ناو ئە‌ده‌ب و هونه‌ری کوردییدا بکه‌ین، نمونه‌ی زۆر زیاترمان به‌رچاو ده‌که‌ویتی، به‌لام مشتیکیش نمونه‌ی خه‌رواریکه‌ و لی‌ره‌دا کۆتایی به‌م ته‌وه‌ره‌دا دینین.

نه‌نچامه‌کان

1. ئەدهبی کوردی به گشتی وشیعری کوردیش به تایبه‌تی ئاورپی پئویستی له په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان مرۆف و ئازهل داوه‌ته‌وه و تا راده‌یه‌ک حه‌قی خۆی پێداوه.
2. له شیعری کوردیدا، به پێی به‌واداچوونی ئیمه، نه له شیعری کلاسیک و نه له شیعری نوێ و هاوچه‌رخدا نموونه‌ی شیعری ئه‌وتۆمان نه‌که‌وتووته به‌رچاو که گوزارشت له په‌یوه‌ندی روحی بکات. هۆکاری ئەمه‌ش به بروای ئیمه بۆ سروشت و دنیا‌بینی کۆمه‌لی کوردی ده‌گه‌رێته‌وه که کۆمه‌لیکی موسلمان و هه‌رگیز ئاینه‌که‌ی ریگه‌ی پێنادات که په‌یوه‌ندییه‌که‌ی له‌گه‌ڵ ئازهلدا سنووری هاو‌پێه‌تی تیپه‌رینیت و بیگه‌یه‌نیت به په‌یوه‌ندییه‌کی رۆحی.
3. له به‌رانبه‌ر ئەمه‌شدا، په‌یوه‌ندی هونه‌ری له هه‌موو جوهره‌کانی دیکه زیاتر له شیعری کوردیدا ره‌نگیداوه‌ته‌وه. ئەمه‌ش به بروای ئیمه شتیکی ئاسایی و ئه‌رینییه، چونکه شاعیران وه‌کو هه‌ر پێکهاته‌یه‌کی دیکه‌ی سروشت توانیویانه و ده‌توانن بۆ مه‌به‌ستی هونه‌ری و ئیستاتیکی ئازهل له شیعره‌کانی خۆیاندا به‌مه‌زینن.
4. له شیعری کوردیدا ئازهل‌ه‌کانی (که‌ر، سه‌گ، مه‌ل) له زۆربه‌ی گیانداره‌کانی دیکه زیاتر به‌کارهاتوون و په‌یام و مه‌به‌ستی شاعیریان گه‌یاندوو به‌خوینه‌ر.

Reflection of The Relations Between Human Beings & Animal in Kurdish Poetry

Jalal Anwer Saeed

Department of Kurdish, College of Education, Koya University, Koya, Kurdistan Region, Iraq.

E-mail: Jalal.anwer@koyauniversity.org

Abstract:

Since the beginning of its appearance on this planet, human being has felt alien in one hand because he has not been familiar to anything in the wide nature he has lived in and in the other hand he has been afraid and felt hesitated due to his fear to from all other creatures. But gradually he has been familiar with nature and his environment and tried at the beginning to align himself with it then to overcome it and to use them for his own interest, especially the animals which are the second sequence after human being in the planet. This align and controlling is not a matter of one night and day, but it has gone through certain stages and periods and has taken certain forms until it reached to the form, we can see it today. This thesis has tried to point out the types of those relationships based on sequences and their reflections in Kurdish poetry which show the perspective of Kurdish poets towards animals.

The thesis points out five types of relationships between human being & animals based on their sequence and appearance as following:

- 1- Conflict Relationship.
- 2- Interest Relationship.
- 3- Friendship Relationship.
- 4- Spiritual Relationship.
- 5- Artistic Relationship.

Each of those relationships is explained theoretically except the spiritual relationship, examples are given for all other relationships in Kurdish poetry. The reason why we have not seen example in Kurdish poetry for spiritual relationship is to the fact that we believe Kurdish society is an Islamic society and its religious perspective has not allowed this relationship to exceed friendship relationship and to reach spiritual relationship. Even, the friendship relationship sometimes has been based on interest relationship.

Keywords: Human, Animal, Relationship, Poetry.

سه‌رچاوه‌كان

القرآن الكريم.

په‌شينو، عه‌بدو‌للا، ۲۰۱۴، هه‌سپم هه‌وره و ر‌کيفم چيا، چاپخانه‌ی رۆژه‌ه‌لات، چ ۴، کوردستان.

پيره‌ميرد، ديوان، ۱۹۷۰، محمه‌د ره‌سول هاوار، چاپخانه‌ی العاني، به‌غداد.

حاجی قادری کۆیی، ديوان، ۲۰۰۷، ليکۆلینه‌وه و ليکدانه‌وه‌ی: سه‌ردار حه‌مید میران و که‌ريم مسته‌فا شاره‌زا، شاره

کتیبی میدیا، سنه.

ده‌شتی (د)، عوسمان، ۲۰۱۲، له‌باره‌ی بنياتی زمان و شیوازی شیعر – تیکست و ليکۆلینه‌وه، بلاوکراوه‌ی ئی‌کادیمیای

کوردی، هه‌ولیر.

سیوه‌یلی، ری‌یوار، ۲۰۰۱، کتیبی نالی، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی موکریان، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، چ ۱،

کوردستان.

شیخ ره‌زای تاله‌بانی، ديوان، ۲۰۰۰، ساغکردنه‌وه و شه‌رحی: شوکور مسته‌فا، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ئاراس،

هه‌ولیر.

قانع، ديوان، ۱۹۷۹، کۆکردنه‌وه و چاپکردنی: برهان قانع، به‌رێوه‌به‌رایه‌تی چاپخانه‌ی زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.

کامه‌ران موکری، ديوان، ۱۹۸۸، پيشه‌کی نووسين و په‌راویز لیدان: عه‌بدو‌للا عه‌زیز خالده، ئه‌مینه‌داریتی گشتی رۆشنییری

و لاوان، هه‌ولیر.

گۆران، ديوان، ۱۳۸۵، بلاوکراوه‌ی پانیز، چ 2، تهران.

نالی، دیوان، ۱۹۷۶، لیکۆلینهوه و لیکدانهوهی نهلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، چاپخانهی کۆری زانیاری کورد، بهغدا.

وهفایی، دیوان، ۲۰۱۲، گرد و کۆ و بهراوردکاری: سهید عوبهیدولای ئهیوبییانی مهركهژی، ساغکردنهوه و پيشهکی نووسین و ئامادهکردنی: د. عوسمان دهشتی، بلاوکراوهکانی ئهکادیمیای کوردی، ههولیر.

افلاطون، 1980، جمهوریة افلاطون، ت.: حنا خباز، دار القلم، ط 2، بیروت.

الافی، ابو صالح، د. ت، الموجز في تاريخ الفن العام، الهيئة العامة للكتاب، القاهرة – بیروت.

حميدة، عبدالرزاق، 1951، قصص الحيوان في الادب العربي، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة.

دیورانت، ول وایرل، 1988، قصة الحضارة، ت: د. زکی نجیب محمود، تقديم: د. محيي الدين صابر، ج 1 مج 1، ط 1، دار الجیل، بیروت.

الساعدي، خالد سهر محي، ۱۹۹۹، اطروحة دكتوراه، الجامعة المستنصرية، كلية الاداب، قسم اللغة العربية.

سعد، فاروق، 1980، كلیلة و دمنة لأبن المقفع، دار الآفاق الجديدة، ط 2، بیروت.

فرويد، 1983، الطوطم والحرام، ت.: جورج طرابيشي، دار الطليعة للطباعة والنشر، ط 1، بیروت.